

Proces ustáľovania terminologických sústav a prínos terminologických databáz

Jana Levická

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá príčinami a podmienkami zjednocovania terminologických sústav vo všeobecnosti, pričom sa analyzujú jednotlivé koncepcie a úspešnosť takéhoto procesu. Dôraz sa kladie na využitie informačných technológií, konkrétne terminologických databáz, ktoré sa osvedčujú pri unifikovaní terminológií a ich prijímaní odbornou verejnosťou. V závere príspevku sa autorka venuje projektu terminologickej databázy na Jazykovednom ústave E. Štúra SAV.

Kľúčové slová: usmerňovanie terminológie – konsenzus – odborný jazyk — terminologická databáza – centralizácia – aktualizácia – terminologická komisia

Úvod

Prvá z tém zvolaného kolokvia otvára otázku starostlivosti, usmernenia či dohľadu nad slovenskou odbornou terminológiou vo všeobecnosti i konkrétne v rámci obchodu. Vzhľadom na mnohorakosť nových informácií a ich zdrojov z pera rozličných autorov (prekladateľov, výskumných pracovníkov alebo pedagógov) je viac než prirodzené, že sa ozývajú hlasy dožadujúce sa jednotného vyjadrovania. Ich požiadavka je oprávnená, keďže sleduje vždy ten istý cieľ – prenos informácie z určitého odboru bez rizika nedorozumenia.

1. Starostlivosť o terminológiu na národnej a medzinárodnej úrovni

Na národnej úrovni sa vo všetkých vyspelých štátoch sústreďujú unifikačné či štandardizačné snahy v oblasti terminológie do jednej inštitúcie, prípadne odborových terminologických komisií. Výsledkom ich práce sú buď nariadenia alebo odporúčania používať isté jazykové tvary ako označenie istého pojmu. Na Slovensku je to predovšetkým Slovenský ústav terminológie a skúšobníctva. Uznesením vlády SR č. 399 z 3. júna 1997 sa ministerstvám a ostatným ústredným orgánom štátnej správy uložilo v ich pôsobnosti vytvoriť terminologickú komisiu.

Starostlivosť o terminológiu sa uskutočňuje aj na medzinárodnej úrovni, čo spätne vplýva na jednotlivé jazyky. Počiatky terminologickej práce na medzinárodnej scéne siahajú do minulého storočia, pričom najvýznamnejšou udalosťou bol vznik Medzinárodnej organizácie štandardizácie ISO v roku 1947, podľa noriem ktorej sa dnes riadi mnoho krajín a teda mnoho národných jazykov.

Snahy o externé ovplyvňovanie odborových terminológií sa v súčasnosti neobmedzuje len na technické oblasti, ale zasahuje celú škálu vedných odborov, vrátane spoločenských vied. O spoločenskej a ekonomickej potrebe tohto procesu svedčí aj organizácia zvolaného kolokvia – v dôsledku spoločenských zmien uplynulých 15 rokov patrí slovenská ekonomická terminológia medzi najbohatšie. Borí sa s prílevom anglicizmov a súčasne v nej vládne pojmová a terminologická nejednotnosť.

2. Pojem terminologickej štandardizácie a jeho nejednotné pomenúvanie

O terminologickej rozkolísanosti svedčí aj samotná téma kolokvia, respektíve termín unifikácia figurujúci v jej názve, keďže súvislosti so správou terminológie sa používajú ďalšie štyri termíny (v závislosti od autorov a zdrojov). Táto otázka síce nespadá priamo do oblasti

obchodu, no je potrebné definovať cieľ celého procesu už na začiatku a na druhej strane môže zamyslenie nad nasledujúcimi termínmi poslúžiť ako názorný príklad terminologickej práce:

normalizácia – štandardizácia – harmonizácia – koordinácia

Uvedená päťica termínov okamžite vyvoláva otázky. Sú to synonymá? Ak áno, ktoré z nich je najsprávnejšie? Alebo medzi nimi možno nájsť hyperonymá a antonymá? Ako ich odlišiť? Možno používať všetky? Ak nie, v akých situáciách alebo kontextoch je ten ktorý z nich prípustný?

V snahe odpovedať na ne by sme mohli pátrať po etymológii týchto termínov a spolu so sémantickou analýzou zdôvodniť ich súčasný význam a na základe toho uprednostniť jeden z nich. Alebo môžeme zvoliť sociolingvistický prístup a preskúmať v prvom rade vyjadrovacie potreby cieľovej skupiny používateľov jazyka (napríklad účastníkov tohto kolokvia) a prispôbiť sa ich výberu – čiže termínu unifikácia.

Ako naznačuje tento postup, predpokladom usmerňovania terminológií by mala byť dôkladná odborná i lingvistická analýza, teda deskripcia a evalvácia používania jazykových foriem. Preto sa budeme v nasledujúcich odsekoch zaoberať analýzou spomenutých termínov a niektorých ich definícií.

Odborné pomenovania **normalizácia** a **štandardizácia** sa vyskytujú v ISO normách, pričom druhý z dvojice termínov má medzinárodná organizácia už v názve. V oboch možno identifikovať sémantický príznak inštitucionálnej ustálenosti (základ slov *lat.* „norma“ = pravidlo a *angl.* „standard“ = norma, vzor). Normalizáciu definuje táto organizácia ako činnosť zameranú na vytvorenie optimálneho poriadku v danom kontexte, pričom sa týka predovšetkým zostavovania, šírenia a aplikácie noriem.

Podľa Sagera (1990:114) je **štandardizácia** procesom, ktorý spočíva v dosiahnutí všeobecnej dohody jazykového spoločenstva ohľadne používania istého termínu v špecifických situáciách, pričom sa jednak fixuje jeho význam a jednak sa často pristupuje k výberu spomedzi konkurenčných termínov. Sager navyše dodáva veľmi dôležitú skutočnosť, a síce že sa tento proces týka pojmov rovnako ako ich „nálepiek“, teda termínov.

O terminologickej nejednotnosti – o váhaní medzi termínmi **štandardizácia** alebo **normalizácia** sa zmieňuje katalánska terminologička Maria Teresa Cabré. Naznačuje ich odlišné chápanie rôznymi autormi, najmä pokiaľ ide o ich konotáciu. Ona sama dáva prednosť druhému termínu, pričom jeho definíciu si vypožičiava od Felbera. Ten definoval **normalizáciu** ako unifikáciu (zjednotenie) pojmov a systémov pojmov, ktorej výsledkom je definovanie pojmov, redukcia homoným, eliminácia synonymie a tvorba, ak je to možné, nových termínov.

V chápaní rouenskej socioterminológie predstavuje **štandardizácia** proces ustaľovania termínov, ktorý berie do úvahy rôzne komunikačné potreby odborných kruhov. Vďaka nej sa **minimalizuje terminologický chaos** a zároveň rešpektuje istú jazykovú variabilnosť, čím napomáha terminológii k vlastnej „samospráve“¹. **Striktnú normalizáciu** táto terminologická škola odmieta a ako hlavný argument uvádza príklad francúzskej jazykovej politiky za posledných 20 rokov. Aj napriek neustálej starostlivosti o terminológiu prostredníctvom terminologických komisií táto činnosť nepriniesla žiaduce výsledky, pretože sociolingvistické prieskumy ukázali, že odborná i široká verejnosť vo väčšine prípadov oficiálne schválené termíny neprijala.

¹ La standardisation, procès nécessaire et légitime, elle ne porte pas non plus sur une „langue“ abstraite mais sur des pratiques langagières plurinormées. La standardisation ne nie pas les contradictions entre chercheurs, enseignants, décideurs, producteurs: elle s'auto-régularise sans être un consensus utopique, elle est toujours provisoire et à redéfinir. (Cabré 1998:244)

Kocourek (1991:1962) hovorí o **normalizácii** v prípade predmetov a pri jazyku používa termín **unifikácia**. Ďalej rozlišuje terminologickú autoreguláciu (snahu autora alebo skupiny vedcov o terminologickú konzistenciu) a – a tu je už terminologicky nedôsledný – a **oficiálnu terminologickú normalizáciu**. Charakterizuje ju, zhodne s ISO normami, ako proces, ktorého cieľom je dosiahnutie optimálneho poriadku v terminológii v jednotlivých vedných a technických odboroch, pričom sa prejavuje tvorbou, publikovaním a aplikovaním noriem.

Termín **unifikácia**, ktorý sa vyskytuje vo viacerých publikáciách a tiež v jednej zo spomenutých definícií, ale nie je definovaný, vyznieva naproti tomu neutrálnejšie a môže sa jednať aj o proces vychádzajúci z iniciatívy vedeckej obce. Na druhej strane motivácia tohto termínu vnuká predstavu, že na konci unifikáčného procesu bude len jeden jediný termín

ISO normy uvádzajú **harmonizáciu**² v súvislosti so zjednotením príbuzných pojmov a so zosúladením termínov naprieč jazykmi, pričom harmonizáciu pojmov označujú ako jednu z etáp normalizácie.

A napokon nám zostala slovenská terminologická teória. V Masárovej koncepcii (1991:157) sa vyskytuje aj termín normalizácia, ale tomu je nadradený termín **koordinácia**: „je želané vyvíjať úsilie na zjednotenie, stabilizáciu a **normalizáciu** terminológie, aby sa v čo najväčšej miere dosiahla terminologická zhoda, t.j. zabezpečiť **koordináciu** terminológie. Môže sa uskutočňovať

- a) v rámci istého odboru (prejavuje sa elimináciou synonym, kondenzáciou mnohoslovných termínov)
- b) vo viacerých odboroch súčasne (medziodborová koordinácia)
- c) v rámci dvoch jazykov
- d) v rámci viacerých jazykov.“

3. Predpoklady a obmedzenia štandardizácie terminológií

Ako vidieť zo stručného prehľadu teórií a definícií, jednota nepanuje ani v oblasti základných pojmov a termínov. Naznačujú však, že pri akejkoľvek snahe ustáľovania terminológii si treba uvedomiť, či bude jeho cieľom čiastočné zjednocovanie terminologickej sústavy alebo o skutočnú normalizačnú politiku, ktorá si vyžaduje príslušné prostriedky.

Z ich definícií však jednoznačne vyplýva, že úspech takéhoto procesu, nemožno dosiahnuť bez konsenzu odborných kruhov v otázke pojmov i termínov. Vedecká obec sa teda musí dohodnúť na jednotnej terminológii a nechať bokom individuálne snahy o interpretáciu termínov a odbornej štruktúry, čo v praxi predstavuje veľmi tvrdý oriešok. Druhým kľúčovým predpokladom je zverejnenie a šírenie terminológie vytvorenej konsenzom, tak aby si ju osvojili všetci odborníci a prípadne aj laici. Ak sa vrátíme k analýze predchádzajúcich termínov, možno ju uzavrieť konštatovaním, že hoci by sme podľa najlepšieho vedomia a svedomia zvolili jeden z nich ako ten najadekvátnejší a najvhodnejší napríklad na základe frekvencie, k žiadnemu zjednocovaniu terminológie nedôjde, ak ho jazykové spoločenstvo neprijme.

V súvislosti s reguláciou terminológie si treba uvedomiť, že táto činnosť má aj svoje hranice. Cabré zhodne so Sagerom hovoria, že terminologická normalizácia sa dotýka len

² **Harmonisation** des concepts

- activité visant à réduire ou éliminer les différences mineures entre deux ou plusieurs concepts qui sont déjà proches les uns des autres

NOTE: l'harmonisation des concepts fait partie intégrante de la normalisation

Harmonisation des termes

- activité visant à désigner, dans plusieurs langues, un même concept par des termes qui reflètent des caractères identiques ou similaires ou dont la forme est la même ou similaire. ISO 1087-1:2000

spisovného odborného jazyka a mala by neustále brať do úvahy aj jazykový úzus danej skupiny používateľov, teda podmienky tvorby vedeckého diskurzu a podmienky komunikácie pri prenose vedeckých poznatkov.

Niekedy sa týmto aktivitám vyčíta, sčasti brzdia prirodzenú kreativitu jazyka. Mnohí terminológovia ju však považujú za súčasť vývoja jazyka, najmä spisovného, keďže len posilňuje niektoré jej tendencie – snahu o ekonomickosť, presnosť a adekvátnosť vyjadrovania.

Normalizácia sa nie vždy stretáva s úspechom. Normalizačný proces sa totiž začína až po určitej dobe pomenovania nových javov, teda ide o retrospektívnu činnosť napríklad v prípade konfliktu pomenovania – veľakrát konkurenčné termíny nevychádzajú z obehu a o ich prežití rozhodujú externé činitele ako je napríklad prevaha niektorého produktu na trhu alebo vymiznutie starších technológií.

4. Terminologická databáza ako efektívny nástroj starostlivosti o terminológiu

Na tomto mieste si dovoľíme preformulovať jednu z tém kolokvia: Ako unifikovať terminológiu? Jedno z najefektívnejších riešení spočíva vo vytvorení platformy, umožňujúcej permanentnú starostlivosť o terminológiu. Máme na mysli verejne prístupnú **terminologickú databázu**, ktorá sa môže stať virtuálnou normou, keď sa jej podarí presadiť ako referenčná pomôcka číslo jeden.

Čo je to terminologická databáza? Svatava Machová (1995: 153) ju definuje ako „komplexný súbor informácií o termínoch (spojených s príslušnými pojmami) z jedného alebo viacerých jazykov a z ľubovoľnej tematickej oblasti, ktorý je uložený na počítačových médiách vo forme terminologických záznamov. Súbor je spojený s programovým vybavením, ktorý umožňuje aktualizovanie a modifikáciu informácií a zároveň poskytuje rôzne druhy výstupných informácií formou, ktorá je v súlade so zámermi terminologickej databanky”.

Preto je podľa Machovej oveľa efektívnejšia než akékoľvek oficiálne normy alebo vyhlášky a zároveň je jediným účinným nástrojom na ovplyvňovanie tvorby a používania odborných pomenovaní, pričom optimálne riešenie predstavuje vybudovanie jednej hlavnej, reprezentatívnej databázy pre dané jazykové spoločenstvo. Terminologická databáza má oproti klasickým, papierovým slovníkom veľký potenciál prispieť k ustáleniu nových termínov a celých terminologických sústav vďaka neustále sa zvyšujúcemu počtu jej používateľov medzi širokou verejnosťou, či už prostredníctvom internetu alebo nosičov CD-ROM.

Výhodou databáz je:

- **centralizácia** dostupných informácií o termínoch (vrátane identifikácie frekvencie ich používania, prípadne komunikačnej situácie).
- možnosť **popularizácie a šírenia** štandardizovanej terminológie (verejnosti netreba vnucovať „sterilné“ termíny ale **spopularizovať a otestovať** neznáme neologizmy)
- **flexibilita (kontinuálna starostlivosť a aktualizácia)** – v prípade potreby možnosť modifikácie aj akceptovaných termínov, čo klasický slovník neumožňuje.
- **priestor** na vytvorenie konsenzu medzi odborníkom a lingvistom, prípadne prekladateľom, pri tvorbe terminologického záznamu.

5. Projekt slovenskej terminologickej databázy v oddelení Slovenského národného korpusu na Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.

Koncepcia Ministerstva kultúry SR z februára 2001, schválená vládou Slovenskej republiky uvádza, že v záujme celej vedeckej a odbornej verejnosti je v okruhu terminológie

prvoradou požiadavkou vybudovať banku termínov a sprístupniť ju v elektronickej podobe, pričom najlepšie odborné predpoklady na budovanie, správu a dohľad banky terminologických dát má jazykovedný ústav LŠ SAV. Primárne sa ako so základným okruhom užívateľov počíta s vedeckými pracovníkmi, štátnou správou, vysokými školami, lingvistami a prekladateľmi, ale v podstate bude k dispozícii širokej verejnosti tak ako Slovenský národný korpus.

Projekt budovania databázy bude zahŕňať nasledujúce etapy:

1. zmapovanie doterajších (kvalitných) terminologických aktivít na Slovensku a zváženie ich zaradenia do databázy (tematické glosáre, slovníky, články lingvistov)
2. vyriešenie otázky autorských práv, ktoré sa vzťahujú na už vytvorené lexikografické diela
3. zabezpečenie dostatočného počtu odborníkov a lingvistov ochotných spolupracovať pri validácii a napĺňaní databázy
4. zabezpečenie softvérovej a technickej podpory databázy

Kvalitu a dôveryhodnosť databázy zabezpečí v prvom rade kvalita vložených terminologických záznamov. Tú možno posudzovať z dvoch hľadísk:

- a) **dôveryhodnosť** zdroja/autora terminologického záznamu (spolupráca jazykovedcov, odborníkov a d na úrovni jej tvorby a šírenia s vysokými školami, vedeckými pracoviskami a štátnymi úradmi).
- b) **štruktúra a obsah** terminologického záznamu

Súčasťou budovania databázy budú aj malé terminologické bunky či komisie, ktorých úlohou bude riešiť konkrétne terminologické otázky v jednotlivých odboroch (redukcia prílišnej variantnosti, preberanie anglicizmov a tvorba nových termínov). Práca terminologickej komisie v sebe implicitne zahŕňa dosiahnutie prepotrebného konsenzu. Jeho prijatie odbornou verejnosťou si vyžaduje dôveryhodnosť a spoľahlivosť prijatých riešení, preto by sa mala skladať z najlepších odborníkov a mala by byť zastrešená výskumnou alebo vzdelávacou inštitúciou. V prípade účasti vysokoškolských pedagógov v komisiách (napríklad spolupráca zástupcov fakúlt ekonomického zamerania) sa navyše docieli prepojenie na oblasť vysokoškolského školstva, ktoré zohráva kľúčovú úlohu v procese vývoja a šírenia terminológie, keďže vstúpuje odborovú terminológiu novým generáciám.

Záver

Ustáľovanie a zjednocovanie odborových terminológií je dlhodobý proces, ktorý si vyžaduje neustálu aktualizáciu a ktorý nemožno ukončiť. Ako najefektívnejší nástroj, ktorý umožňuje centralizáciu a rýchlu aplikáciu prijatých riešení terminologických komisií, sa ukazuje byť voľne prístupná terminologická databáza. Pripravovaná slovenská národná databáza má ambíciu poskytnúť priestor na unifikáciu pojmových sústav a následnú štandardizáciu samotných termínov, pričom umožní ich sprístupnenie a šírenie nielen v odborných kruhoch ale aj medzi laickou verejnosťou.

Literatúra

- CABRÉ, M.T.: La terminologie – théorie, méthode et applications. Ottawa: Armand Colin/PUO 1998.
- ČERMÁK, F. et alii.: Manuál lexikografie. Praha: H&H 1995.

ČERNÝ, J.: Dějiny lingvistiky. Olomouc: Votobia 1996.
 DEPECKER, L.: L'invention de la langue : le choix des mots nouveaux. Paris: Armand Colin/Larousse 2001.
 GAUDIN F.: Socioterminologie. Une approche sociolinguistique de la terminologie. Bruxelles: Duculot 2002
 GÓMEZ, C., PINTO, M.: La normalisation au service du traducteur Meta Volume 46, numéro 3, septembre 2001. <http://www.erudit.org/revue/meta/2001/v46/n3/002940ar.html>
 GUESPIN L.: „Normaliser ou standardiser?“ In Gambier Yves et Gaudin François (dir.), *numéro spécial Socioterminologie, Le langage et l'homme* vol. XXVIII n° 4, ed. DeBoeck Université 1993, s. 213 – 222.
 ISO/IEC Guide 2/1991 (E/F)
 ISO 704 (2000): Travail terminologique – principes et méthodes. International Organization for Standardization.
 ISO 860 (1996): Travaux terminologiques – Harmonisation des termes. International Organization for Standardization.
 ISO 1951 (1997): Symboles lexicographiques et conventions terminologiques. International Organization for Standardization.
 ISO 1087-1 (2000): Travaux terminologiques – Vocabulaire. International Organization for Standardization.
 ISO 10241 (1992): Normes terminologiques internationales. International Organization for Standardization.
 NF X 03-006 (1988): Fiche minimale de terminologie. AFNOR
 NF 03-001 (1967/1994) Règles générales pour l'élaboration des vocabulaires techniques. AFNOR
 KOCOUREK, R.: La langue française de la technique et de la science. Wiesbaden: Brandstetter 1991.
 KOCOUREK, R.: Termín a jeho definice. In: *Československý terminologický časopis*, 4, 1965.
 LERAT, P.: Les langues spécialisées. Paris: PUF 1995.
 MASÁR, I.: Ako pomenúvame v slovenčine. Bratislava: Spisy SJS 3/2000.
 MASÁR, I.: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: VEDA 1991.
 MASÁR, I.: Stav a úlohy slovenskej terminológi. In *Kultúra slova*, č. 5-6 (1993), s. 129-139
 MISTRÍK, J. et alii: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993.
 SAGER, J.C.: A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 1990.
 SARCEVIC, S.: Bilingual and Multilingual Legal Dictionaries: New Standards for the Future. Meta Volume 36, numéro 4, décembre 1991 s. 13 – 34
<http://www.erudit.org/revue/meta/1991/v36/n4/004030ar.html>
 THOIRON, P./BÉJOINT, H.: Les sens des terms. In *Les sens en terminologie*. Travaux du C.R.T.T. Lyon: Presses Universitaires de Lyon 2000.

Internetové zdroje:

<http://www.erudit.org/revue/meta/>
www.granddictionnaire.com
www.termium.com
www.termisti.refer.org
www.rint.org

Kontakt

Oddelenie Slovenského národného korpusu

Panská 26
813 64 Bratislava
02/54410307
janal@korpus.juls.savba.sk